

Kortanalys 5/2015

Utvecklingen av sluten
ungdomsvård 1999–2014

Innehåll

Sammanfattning	3
Inledning	5
Syfte och frågeställningar.....	6
Begränsningar	6
Utvecklingen av slutna ungdomsvård	7
Antalet domar till slutna ungdomsvård	7
Ålder	7
Kön.....	8
Andelen grova brott som leder till slutna ungdomsvård.....	9
Strafftider.....	10
Möjliga förklaringar till utvecklingen	11
Antalet lagföringar för grova brott	11
Påföljdsval.....	12
Eventuella skäl till ändrade påföljder	14
Referenser	19
Bilaga	21

Sammanfattning

Det finns ett stort samhällsintresse för ungas brottslighet, och påföljdssystemet för unga är ofta föremål för reformer. De mest ingripande påföljderna som ungdomar kan dömas till är fängelse och sluten ungdomsvård.

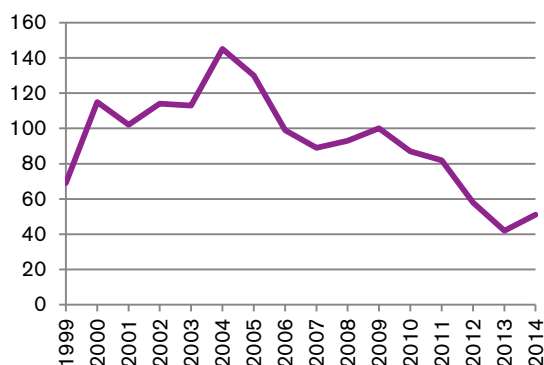
Sluten ungdomsvård är en frihetsberövande påföljd som verkställs på särskilda ungdomshem drivna av Statens institutionsstyrelse (SiS). Det är ett alternativ till fängelse för ungdomar som var under 18 år vid tidpunkten för brottet. Fängelse får bara dömas ut i stället för sluten ungdomsvård om det finns särskilda skäl.

Syftet med den här kortanalysen är att beskriva och analysera utvecklingen av sluten ungdomsvård 1999–2014.

Utvecklingen av sluten ungdomsvård

Från att sluten ungdomsvård infördes 1999 och fram till 2004 ökade antalet domar (se figur a). Men sedan dess har sluten ungdomsvård minskat i två etapper. Först minskade antalet domar mellan 2004 och 2006. Efter en period av stabilitet minskade antalet domar sedan igen 2009–2013 till en historiskt låg nivå.

Figur a. Antal domar till sluten ungdomsvård.

Av dem som döms till sluten ungdomsvård är 97 procent pojkar. Utvecklingen av sluten ungdomsvård styrs därför av antalet pojkar som döms till detta. Men antalet

domar mot flickor följer utvecklingen för pojkar.

De vanligaste huvudbrotten i domar till sluten ungdomsvård är i fallande ordning:

1. rån (inkl. grovt)
2. grov misshandel
3. sexualbrott
4. mord eller dråp.

Dessa var huvudbrott i en stor majoritet av alla domar till sluten ungdomsvård 1999–2014. Men allt färre lagföringar för dessa brott leder till sluten ungdomsvård. Mellan 1999 och 2003 ledde omkring 20 procent av sådana lagföringar till sluten ungdomsvård, men sedan dess har andelen halverats.

I genomsnitt döms ungdomar till sluten ungdomsvård i 9 månader. Någon tydlig förändring i endera riktningen syns dock inte i den utdömda strafftiden.

Möjliga förklaringar till utvecklingen

Sluten ungdomsvård minskade kraftigt i två etapper, först 2004–2006 och sedan 2009–2013. Den första nedgången tycks i första hand hänga samman med att ungdomar oftare dömdes till en annan påföljd i stället för sluten ungdomsvård. Den andra minskningen verkar i stället främst ha att göra med färre lagföringar.

Antalet lagföringar för grova brott

Utvecklingen av sluten ungdomsvård följer i stort sett antalet lagföringar för de brott som är vanligast i sådana domar, med undantag för perioden 2004–2006. Att sluten ungdomsvård minskade 2009–2013 skulle alltså kunna vara en följd av minskade lagföringar för de brott som är vanligast i domar till sluten ungdomsvård (rån inkl. grovt, grov misshandel, sexualbrott, mord och dråp). Däremot kan det inte förklara varför antalet domar till sluten ungdomsvård också minskade 2004–2006.

Ändrade påföljdsval

Nedgången 2004–2006 verkar i stället hänga samman med att sluten ungdomsvård delvis kan ha ersatts med överlämnande till vård inom socialtjänsten (den s.k. överlämnandepåföljden). Påföljden motsvaras i dag av ungdomsvård och ungdomstjänst.

Den här slutsatsen baseras på påföljdsutvecklingen för de vanligaste brotten i domar till sluten ungdomsvård. När andelen domar till sluten ungdomsvård minskade

2004–2006 ökade i stället andelen domar till överlämnandepåföljden. Det tyder på att det skedde en överflyttning från sluten ungdomsvård till överlämnandepåföljden. Detta tycks inte bero på någon påföljdsreform eller praxisändring. I stället skulle det kunna bero på att ungdomstjänst oftare kunde ingå i överlämnandepåföljden när kommunernas kapacitet att ordna ungdomstjänst förbättrades.

Inledning

I den här kortanalysen beskrivs hur påföljden sluten ungdomsvård har utvecklats och vad som skulle kunna förklara utvecklingen. Det finns ett stort samhällsintresse för ungas brottslighet. Påföljdssystemet för unga är också ofta föremål för reformer (prop. 1997/98:96, prop. 2005/06:165, prop. 2014/15:25). Utvecklingen av ungdomars påföljder är viktig att följa, dels för att kunna se konsekvenser av tidigare reformer eller praxisändringar över längre tid, dels för att upptäcka eventuella behov av förändringar. Utvecklingen av sluten ungdomsvård är särskilt viktig, eftersom det tillsammans med fängelse är den mest ingripande påföljden som ungdomar kan dömas till.

Sluten ungdomsvård är en påföljd som används om gärningspersonen var under 18 år vid tidpunkten för brottet och om fängelse annars skulle användas. Påföljden infördes 1999 och en anledning var att ungdomar som avtjänar frihetsberövande påföljd inte skulle behöva placeras tillsammans med vuxna. Dessutom anger barnkonventionen att det bör finnas alternativ till fängelse för ungdomar (prop. 1997/98:96, SOU 2012:34).

Sluten ungdomsvård är en så kallad ungdomspåföljd. Andra ungdomspåföljder som personer under 21 kan dömas till är ungdomsvård och ungdomstjänst. Ungdomar kan även dömas till samma påföljder som vuxna, till exempel skyddstillsyn eller villkorlig dom. Ungdomar under 18 år kan också dömas till fängelse i stället för sluten ungdomsvård, men bara om det finns särskilda skäl. Det kan till exempel handla om att det gått så lång tid mellan brottet och domen att personen hinner bli 21 under påföljden (SiS 2002). Utöver att ungdomar har särskilda påföljder ska de dömas till lägre straff, den så kallade ungdomsrabatten (29 kap. 7 § BrB).

Förutom att skilja på ungdomar och vuxna ska domstolen ta hänsyn till om ungdomen är under 18 år. Ungdomar som var under 18 år vid tiden för brottet får bara dömas till fängelse eller sluten ungdomsvård om det finns synnerliga skäl (30 kap. 5 § BrB). Ungdomar som vid domen fortfarande är under 18 år får högre straffrabatt, och det är i första hand de som kan dömas till ungdomspåföljder.¹

Sluten ungdomsvård verkställs på särskilda ungdomshem som drivs av Statens institutionsstyrelse (SiS). Där kan ungdomar också placeras enligt LVU (lag med särskilda bestämmelser om vård av unga) eller SoL (socialtjänstlag). Strafftiden som kan utdömas för sluten ungdomsvård är minst 14 dagar och högst 4 år. Till skillnad från fängelse kan sluten ungdomsvård inte leda till villkorlig frigivning. För att frihetsberövandet inte ska bli längre än för fängelse ska domstolen ta hänsyn till avsaknaden av villkorlig frigivning. I slutet av verkställigheten ska åtgärder

¹Det finns olika skäl till att ungdomspåföljderna främst är aktuella för ungdomar under 18 år. För ungdomsvård finns inga juridiska begränsningar mot att döma 18–20-åringar, men det sker sällan i praktiken eftersom de inte är den primära målgruppen för de åtgärder som kan bli aktuella. För att döma 18–20-åringar till ungdomstjänst måste det däremot finnas särskilda skäl (32 kap. 2 § BrB).

vidtas för att underlätta ungdomens återanpassning till samhället. Det kan innebära vistelse utanför det särskilda ungdomshemmet, till exempel för att gå i en vanlig skola, förutsatt att kravet på samhällsskydd medger detta (lag om verkställighet av sluten ungdomsvård [LSU]). Om ungdomar under 21 år bedöms ha vårdbehov efter det att påföljden verkställts kan deras placering på det särskilda ungdomshemmet fortsätta med grund i 3 § LVU.

När sluten ungdomsvård infördes var påföljden tänkt att användas lika restriktivt som fängelse (prop. 1997/98:96). I samband med att påföljden infördes skulle reformen också utvärderas (SiS 2002). De första två åren dömdes 103 ungdomar årligen till frihetsberövande straff, jämfört med 93 under en treårsperiod före reformen. Av de tio fler fallen kunde hälften inte förklaras av förändrad brottslighet. Men jämfört med föregående nio år syntes ingen ökning som inte kunde förklaras av förändrad brottslighet bland ungdomar. Däremot tycktes tiden som frihetsberövad öka oavsett vilka år före reformen som jämförelsen avsåg. Den genomsnittliga tiden som frihetsberövad ökade från i genomsnitt 6 månader till 9 månader. Skillnaden tycktes i första hand bero på att de korta och medellånga straffen förlängdes.

Syfte och frågeställningar

Syftet med kortanalysen är att beskriva och analysera utvecklingen av sluten ungdomsvård 1999–2014. Frågeställningar som ska besvaras är:

- Hur har användningen av sluten ungdomsvård utvecklats?
- Skiljde sig utvecklingen av sluten ungdomsvård åt beroende på kön och ålder?
- Hur har antalet utdömda månader i sluten ungdomsvård utvecklats?
- Verkar eventuella förändringar i användningen av sluten ungdomsvård vara relaterade till:
 - Att lagföringar för de brott som är vanligast i domar till sluten ungdomsvård ändrat omfattning bland ungdomar?
 - Utvecklingen av andra utdömda påföljder för ungdomar?

Begränsningar

I den här kortanalysen beskrivs möjliga förklaringar till utvecklingen av sluten ungdomsvård. Tillvägagångssättet kan dock inte besvara om dessa förklaringar verkligen är orsaken till förändring (s.k. kausalitet). Att en händelse infaller samtidigt som en förändring behöver inte betyda att den ligger bakom förändringen. Inte heller att det verkar finnas en relation mellan två faktorer behöver nödvändigtvis betyda att den ena påverkar den andra. Det är därför inte säkert att de skäl som identifieras i denna rapport verkligen ligger bakom förändrad användning av sluten ungdomsvård.

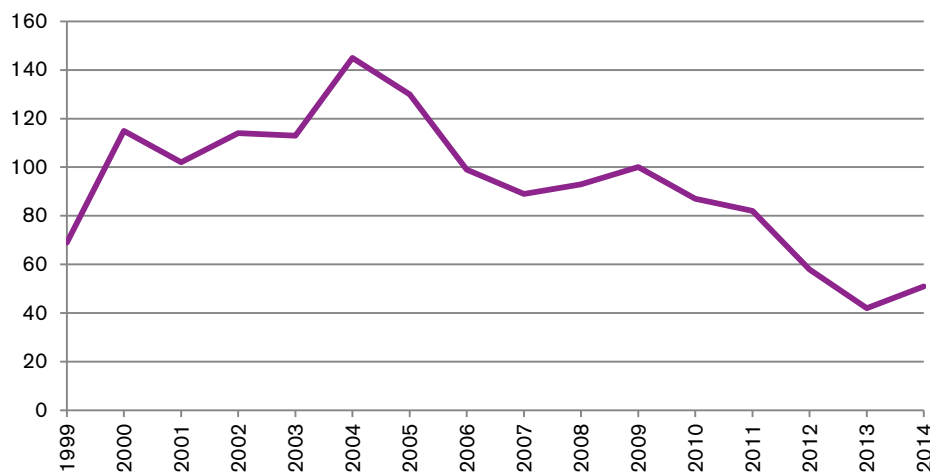
Vissa möjliga förklaringar till förändrad användning av sluten ungdomsvård kunde inte analyseras närmre. Detta skulle antingen ha krävt bearbetning av stora mängder data eller genomgång av akter, vilket inte var möjligt inom ramen för den här kortanalysen.

Utvecklingen av slutna ungdomsvård

Antalet domar till slutna ungdomsvård

Slutna ungdomsvård är en ovanlig påföljd. Enbart 0,6 procent av alla lagföringar av 15–17-åringar ledde till slutna ungdomsvård 1999–2014. När slutna ungdomsvård infördes 1999 var det huvudsakligen i 69 domar. Antalet domar till slutna ungdomsvård ökade därefter fram till toppåret 2004, då antalet var uppe i 145 (se figur 1). Sedan dess har påföljden minskat kraftigt. Först minskade antalet domar till slutna ungdomsvård 2004–2006 till 99. Därefter låg antalet domar kvar runt den nya lägre nivån fram till 2009. Men från 2009–2013 minskade domarna till slutna ungdomsvård till historiskt låga 42. År 2014 hade antalet domar ungefär samma nivå som föregående år.

Figur 1. Antal domar till slutna ungdomsvård.

Ålder

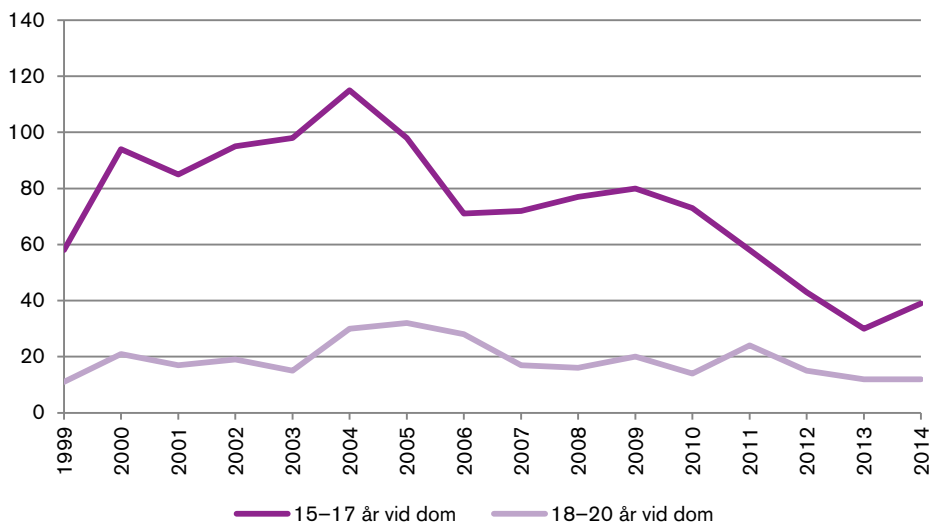
För att ungdomar ska kunna dömas till slutna ungdomsvård ska brottet ha begåtts när de var 15–17 år gamla. Men eftersom det kan dröja innan brottet tas upp i rättegång hinner vissa bli äldre än så. Därför är 20 procent av ungdomarna som döms till slutna ungdomsvård 18–20 år vid domen. Att de allra flesta fortfarande är 15–17 vid domen beror inte bara på att få hunnit bli äldre än så. Att det gått lång tid mellan brottet och domen kan nämligen vara skäl att döma till fängelse i stället för till slutna ungdomsvård om ungdomen åldersmässigt inte längre skulle

passa in på ett särskilt ungdomshem.

Eftersom majoriteten är 15–17 år vid domen är det främst domar mot dessa ungdomar som styr utvecklingen av slutna ungdomsvård. Följaktligen följer utvecklingen i denna åldersgrupp väl den totala utvecklingen (se figur 2).

Få 18–20-åringar döms årligen till slutna ungdomsvård. Utvecklingen från år till år kan därför fluktuera mer. Antalet domar till slutna ungdomsvård mot 18–20-åringar var stabil 2000–2003. År 2004 ökade antalet sådana domar och fortsatte på denna högre nivå till 2006. Men 2007 minskade domarna mot 18–20-åringar igen, för att sedan fortsätta på ungefär samma nivå till 2014. Det fanns dock en tendens till ytterligare något lägre nivå de sista två åren.

Figur 2. Antal domar till slutna ungdomsvård uppdelat efter ålder vid tiden för domen.

Kön

Av dem som döms till slutna ungdomsvård är 97 procent pojkar. Utvecklingen av slutna ungdomsvård följer därför utvecklingen av antalet pojkar som döms till detta. I genomsnitt döms tre flickor varje år till slutna ungdomsvård. Antalet flickor som döms till påföljden minskade betydligt under perioden 2010–2014 jämfört med föregående femårsperiod, vilket är i linje med utvecklingen för pojkar (se tabell 1).

Tabell 1. Antal domar till slutna ungdomsvård uppdelat efter kön.

	2000-2004		2005-2009		2010-2014	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Totalt	589	100,0	511	100,0	320	100,0
Flickor	13	2,2	19	3,7	10	3,1
Pojkar	575	97,8	492	96,3	310	96,9

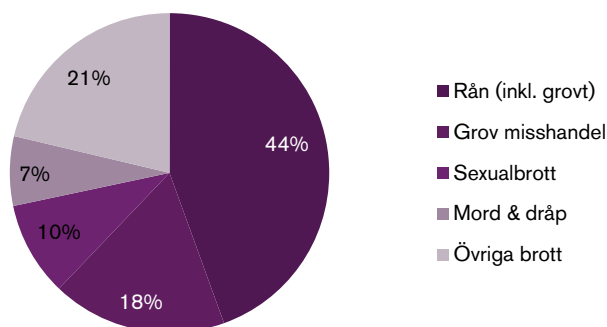
Andelen grova brott som leder till sluten ungdomsvård

De vanligaste huvudbrotten i domar till sluten ungdomsvård var 1999–2014 i fallande ordning:

- rån (inklusive grovt)
- grov misshandel
- sexualbrott²
- mord och dråp

Dessa brott stod tillsammans för 79 procent av alla domar till sluten ungdomsvård (se figur 3).

Figur 3. Huvudbrott i domar till sluten ungdomsvård.³

Ungdomar som döms för ovanstående brott får dock oftast någon annan påföljd än sluten ungdomsvård.⁴ Mellan 1999 och 2003 var andelen av dessa brott som ledde till sluten ungdomsvård omkring 20 procent bland ungdomar i åldern 15–17 (se figur 4). Sedan dess har andelen dock minskat kraftigt, med undantag för en tillfällig uppgång 2004⁵, och andelen hade 2014 sjunkit till 10 procent. Bland ungdomar i åldern 18–20 år minskade andelen från 4 procent perioden 1999–2006 till 2 procent perioden 2007–2014.

² Sexualbrotten har i första hand bestått av våldtäkt eller våldtäkt mot barn. Att alla sexualbrott redovisas i stället för enbart våldtäkt och våldtäkt mot barn beror på att det skett omfattande lagändringar under perioden. Det innebär att vissa handlingar bytt rubricering från till exempel sexuellt tvång eller sexuellt utnyttjande till våldtäkt. Att redovisa alla sexualbrott underlättar därför för jämförelse över tid.

³ För utvecklingen av andra påföljder för dessa brott, se s. 13.

⁴ Förutom mord och dråp, som sällan leder till andra påföljder än sluten ungdomsvård och fängelse.

⁵ När det rör sig om få domar är tillfälliga avvikelser från en trend vanligare. Ibland kan det bero på ett enskilt rättsfall med många gärningspersoner. Något enskilt fall som skulle kunna förklara den höga nivån 2004 har dock inte hittats.

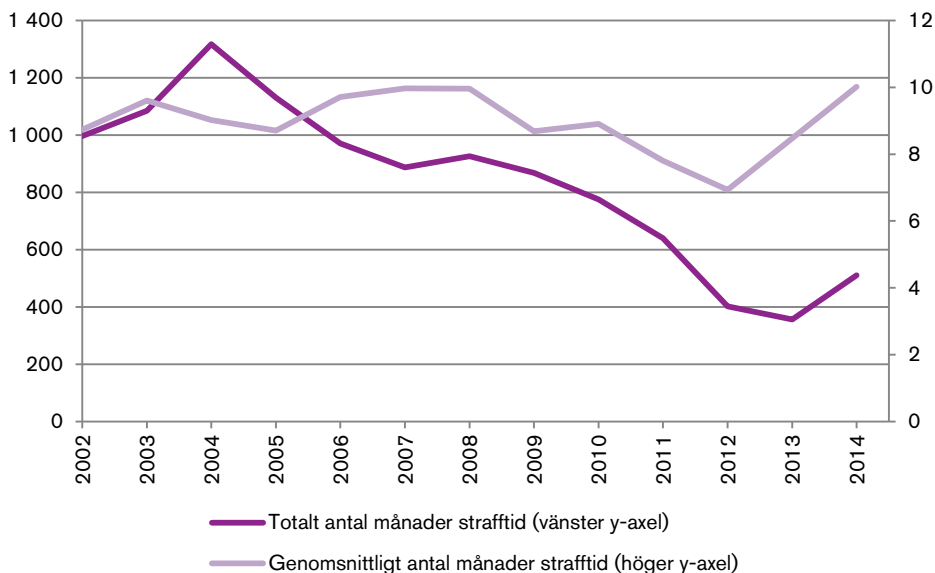
Figur 4. Andelen domar för rån (inkl. grovt), grov misshandel, sexualbrott, mord och dråp som leder till sluten ungdomsvård.

Strafftider

Ungdomar som döms till sluten ungdomsvård frihetsberövas i genomsnitt i 9 månader. Genomsnittet har fluktuerat något från år till år, men någon tydlig trend i endera riktningen kan inte urskiljas (se figur 5). Den genomsnittliga strafftiden var visserligen något lägre 2011–2012, men ökade igen 2013 till föregående nivå. Det totala antalet utdömda månader per år påverkas naturligtvis av antalet domar till sluten ungdomsvård. Eftersom strafftiderna inte tycks ha förändrats följer det totala antalet utdömda månader per år därför utvecklingen av antalet domar till sluten ungdomsvård.

Figur 5. Antal månader utdömda i sluten ungdomsvård totalt och i genomsnitt.

Möjliga förklaringar till utvecklingen

Antalet domar till slutna ungdomsvård minskade kraftigt i två etapper, först 2004–2006 och sedan 2009–2013. I det här kapitlet beskrivs möjliga förklaringar till dessa nedgångar.

Antalet lagföringar för grova brott

Nedgången av påföljden slutna ungdomsvård skulle kunna bero på att ungdomar mer sällan lagförs för sådana brott som ofta leder till slutna ungdomsvård. I det här avsnittet beskrivs därför utvecklingen av de brott som är vanligast i domar till slutna ungdomsvård (rån inkl. grovt, grov misshandel, sexualbrott, mord och dråp). Beskrivningen tyder på att åtminstone en del av nedgången i slutna ungdomsvård kan bero på att antalet lagföringar för sådana brott minskade.

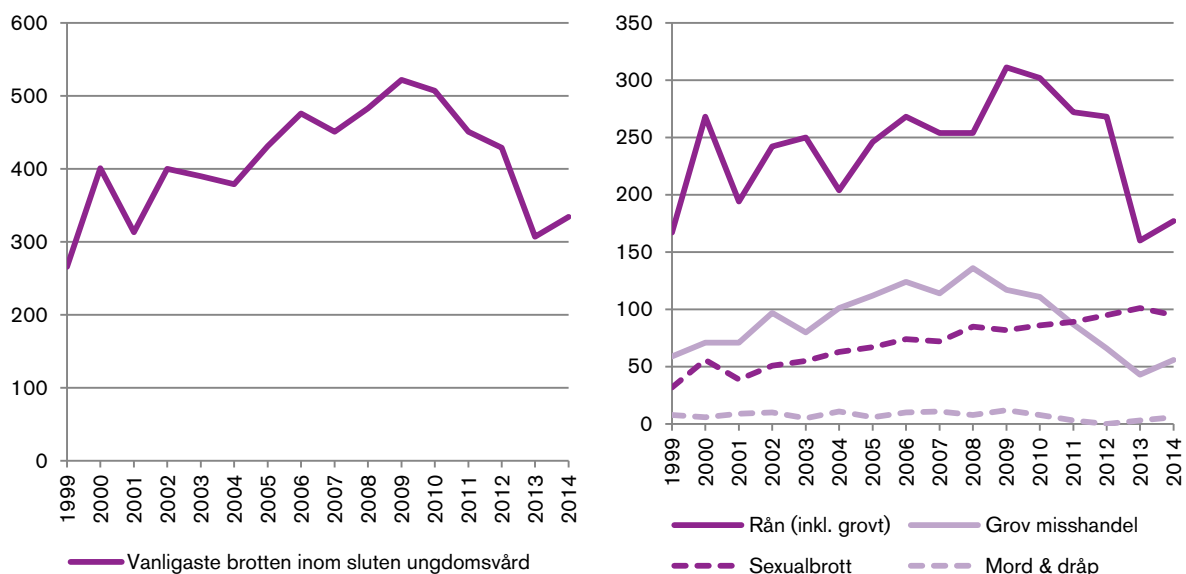
Mellan 1999 och 2009 ökade antalet lagföringar för de brott som är vanligast i domar till slutna ungdomsvård (se figur 6). Men 2009 vände utvecklingen så att antalet lagföringar för dessa brott i stället minskade 2009–2013. År 2014 var antalet på ungefär samma nivå som föregående år.

Utvecklingen styrs i första hand av antalet lagföringar för rån (inkl. grovt) och grov misshandel, då dessa förekommer oftast. Följaktligen ökade antalet lagföringar för rån 1999–2009 och minskade därefter fram till 2013. År 2014 var antalet lagföringar i stort sett samma som föregående år. Antalet lagföringar av ungdomar för grov misshandel ökade 1999–2008 och minskade sedan fram till 2013. År 2014 var antalet lagföringar ungefär samma som föregående år.

Antalet lagföringar av ungdomar för sexualbrott ökade däremot under hela perioden 1999–2013. Men som för de andra brotten skedde ingen nivåändring år 2014.

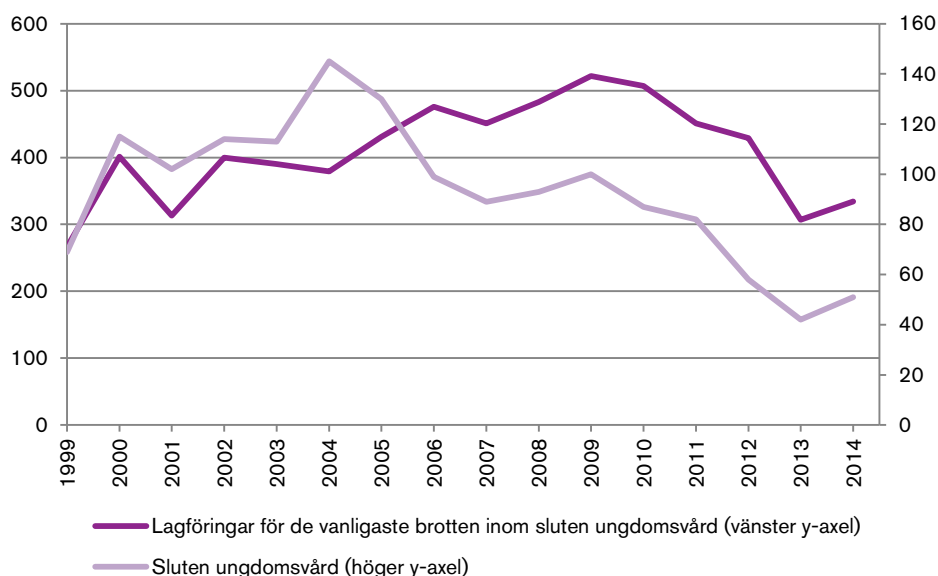
Eftersom antalet lagföringar mot ungdomar för mord eller dråp är väldigt lågt fluktuerar det mycket från år till år, vilket gör det svårt att tala om trender. Antalet lagföringar för mord eller dråp var dock generellt lägre perioden 2011–2014 jämfört med föregående tio år.

Figur 6. Antal lagföringar av ungdomar, 15–17 år vid lagföring, för de brott som är vanligast i domar till slutna ungdomsvård.

Med undantag för perioden 2004-2006 har antalet domar till slutna ungdomsvård i stort sett utvecklats parallellt med antalet lagföringar för de brott som är vanligast inom påföljden. Det tyder på att minskningen i antalet sådana lagföringar 2009-2013 åtminstone delvis ligger bakom nedgången i slutna ungdomsvård under samma period (se figur 7). Däremot kan det inte förklara att antalet domar till slutna ungdomsvård även minskade 2004-2006.

Figur 7. Antalet lagföringar av 15-17-åringar för de brott som är vanligast i domar till slutna ungdomsvård (rån, grova misshandel, sexualbrott, mord och dråp) jämfört med antalet domar till slutna ungdomsvård.

Påföljdsval

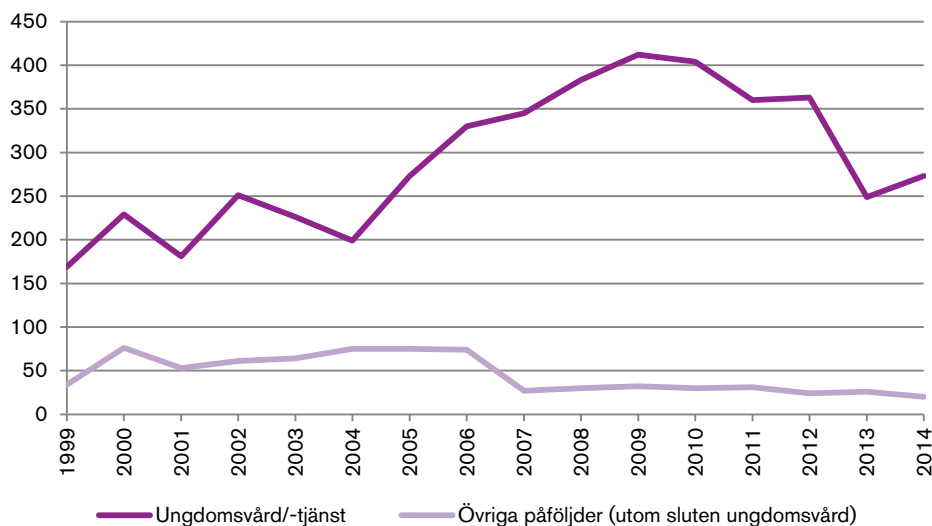
Antalet lagföringar för grova brott verkar ligga bakom en del av nedgången i slutna ungdomsvård, men kan inte förklara minskningen som skedde 2004-2006. De brott som är huvudbrott i de flesta domar till slutna ungdomsvård leder alltmer sällan till just slutna ungdomsvård (se s. 9-10), vilket tyder på att slutna ungdomsvård delvis har ersatts av andra påföljder. Så tycks

också ha varit fallet, då överlämnande till vård inom socialtjänsten (den s.k. överlämnandepåföljden) delvis verkade ersätta slutna ungdomsvård. Detta framgår vid genomgång av påföljdsutvecklingen för de vanligaste brotten i domar till slutna ungdomsvård (rån inkl. grovt, grov misshandel, sexualbrott, mord och dråp).

De brott som är vanligast i domar till slutna ungdomsvård leder bland 15–17-åringar oftast till ungdomsvård eller ungdomstjänst. Dessa påföljder motsvarades före 2007 av överlämnandepåföljden. Antalet domar till överlämnandepåföljden för sådana brott var relativt stabilt 1999–2004 (se figur 8). Men 2004–2009 ökade dessa kraftigt, från omkring 200 till runt 400. Därefter minskade antalet domar till ungdomsvård/-tjänst igen år 2009–2013. Nedgången berodde förmodligen på att antalet lagföringar för de vanligaste brotten inom slutna ungdomsvård samtidigt minskade (se s. 12).

Det är ovanligt att 15–17-åringar som döms för de vanligaste brotten inom slutna ungdomsvård får annan påföljd än ungdomsvård, ungdomstjänst eller slutna ungdomsvård. Antalet domar för övriga påföljder⁶ var relativt stabilt 1999–2006. I samband med påföljdsreformen 2007 minskade antalet kraftigt. Därefter fortsatte antalet domar till övriga påföljder för dessa brott på ungefär samma nivå 2007–2014.

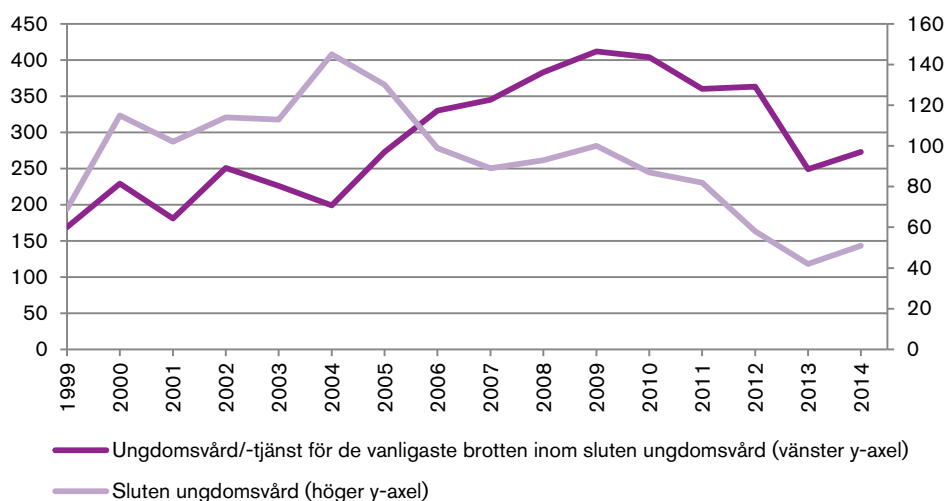
Figur 8. Huvudpåföljd för ungdomar i åldern 15–17 år dömda för de vanligaste brotten i domar till slutna ungdomsvård (rån, grov misshandel, sexualbrott, mord och dråp).

Samtidigt som nedgången i slutna ungdomsvård 2004–2006 ökade alltså antalet ungdomar som dömdes till överlämnandepåföljden för de vanligaste brotten i domar till slutna ungdomsvård (se figur 9). Det tyder på att överlämnandepåföljden delvis ersatte slutna ungdomsvård.

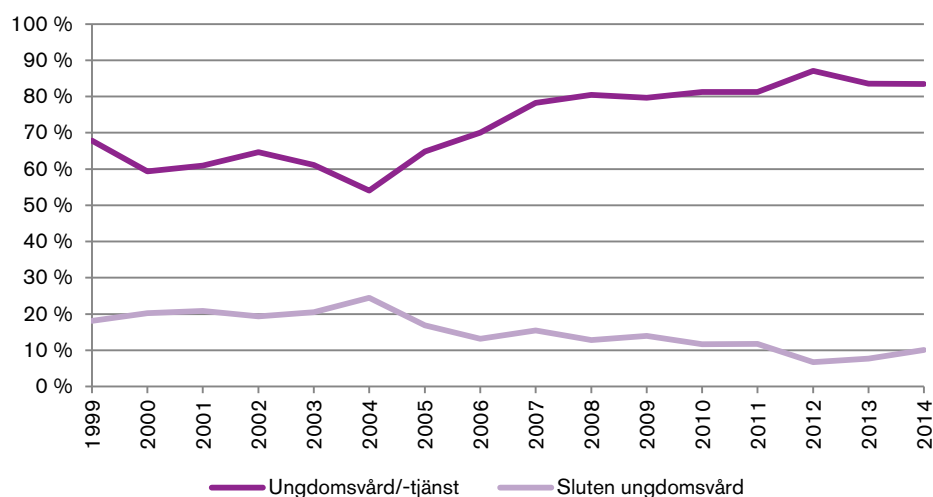
⁶ Med övriga påföljder avses här fängelse, rättspsykiatrisk vård, skyddstillsyn, villkorlig dom, överlämnande till LVM och böter.

Figur 9. Antalet domar mot 15–17-åringar till ungdomsvård/-tjänst för de vanligaste brotten i domar till sluten ungdomsvård (rån, grov misshandel, sexualbrott, mord och dråp) jämfört med antalet domar till sluten ungdomsvård.

Sett till andelen som dömdes till respektive påföljd för sådana brott blir det ännu tydligare att överlämnandepåföljden delvis kan ha ersatt sluten ungdomsvård. När andelen domar till sluten ungdomsvård minskade 2004–2006 motsvarades det av en ökning i andelen som ledde till överlämnandepåföljden (se figur 10). Men andelen som leder till sluten ungdomsvård minskade också något 2009–2012. Även det kan bero på att andelen som ledde till ungdomsvård/-tjänst istället ökade något. Alltså kan ändrade påföljdsval i viss mån även ha bidragit till minskningen i antalet domar till sluten ungdomsvård 2009–2012.

Figur 10. Andel av de vanligaste brotten i domar till sluten ungdomsvård (rån, grov misshandel, sexualbrott, mord och dråp) som leder till sluten ungdomsvård respektive ungdomsvård/-tjänst.

Eventuella skäl till ändrade påföljder

I det resterande avsnittet beskrivs potentiella skäl till att det blev vanligare att döma ungdomar till annan påföljd än sluten ungdomsvård, vilket i sin tur minskade antalet domar till sluten ungdomsvård. Sammanfattningsvis är en trolig förklaring att fler i stället dömdes till överlämnandepåföljden 2004–2006 för att påföljden oftare kunde kombineras med ungdomstjänst (se s. 16). Faktorer som inte tycks ligga bakom är påföljdsreformer, praxisändringar och tidigare belastning bland ungdomar som döms för grova brott. Tillgänglig information talar även emot

att förändringen berodde på att ungdomar istället placerades på särskilt ungdomshem som en del av överlämnandepåföljden, men för att vara säker på detta behövs en mer omfattande undersökning. En möjlig förklaring som inte kunde undersökas var förändring i den samlade brottslighetens straffvärde. Nedan följer en mer detaljerad genomgång av dessa möjliga förklaringar.

Påföljdsreformer och praxisändringar

Ny lagstiftning skulle kunna påverka antalet domar till sluten ungdomsvård. Det förefaller dock osannolikt att ändringen i påföljdssystemet för ungdomar 2007 bidrog till nedgången i sluten ungdomsvård. Nedgången skulle även kunna bero på ny rättspraxis⁷ om att ungdomar under vissa omständigheter ska dömas till annan påföljd än sluten ungdomsvård. Någon ny rättspraxis som tycks ha påverkat utvecklingen av sluten ungdomsvård hittades dock inte.

År 2007 genomfördes en reform av påföljderna för unga. Överlämnandepåföljden bytte då namn till ungdomsvård. Det infördes även ett krav på att det ska finnas särskilt behov av vård enligt LVU eller SoL för att dömas till ungdomsvård. Ungdomstjänst, som tidigare varit en tilläggspåföljd till överlämnandepåföljden, blev nu en självständig påföljd. En av förhoppningarna med reformen var att användningen av böter och kortare frihetsberövande påföljder skulle minska (prop. 2005/06:165, SOU 2004:122). Det är därmed möjligt att reformen ledde till att ungdomar började dömas till ungdomstjänst i stället för korta frihetsberövanden inom sluten ungdomsvård.

Men påföljdsreformen 2007 sammanfaller inte med någon nedgång i sluten ungdomsvård, vare sig samma år eller nästkommande två år. Detta talar emot att reformen kan förklara nedgången i sluten ungdomsvård. Även om lagändringar kan ha fördröjd effekt är det osannolikt att reformen skulle påverka utvecklingen av sluten ungdomsvård först tre år senare. Dessutom ledde reformen på kort tid till en kraftig ökning i antalet som döms till ungdomstjänst (Brå 2011). Det verkar alltså inte ha tagit lång tid för reformen att påverka domstolarnas påföljdsval.

Att påföljdsreformen inte tycks ligga bakom nedgången i sluten ungdomsvård är kanske inte så oväntat. Reformen skulle minska korta frihetsberövanden, och sluten ungdomsvård är främst aktuellt för mycket allvarliga brott som sällan leder till korta straff. Men även om reformen inte verkar förklara nedgången i sluten ungdomsvård kan den ha haft inverkan på enskilda fall.

Vid genomgång av ny rättspraxis på området hittades enbart ett avgörande med potentiell betydelse för antalet domar till sluten ungdomsvård. I oktober 2005 kom HD fram till att brottslighetens art inte var tillräckligt för att döma en 17-åring till fängelse eller sluten ungdomsvård för grov misshandel (NJA 2005 s. 690). Brottets art är omständigheter som bör föranleda frihetsberövande även om straffvärdet inte nödvändigtvis är tillräckligt högt för detta. I det aktuella fallet ansåg både tingsrätt och hovrätt att brottets art, oprovocerat gatuvåld, skulle föranleda sluten ungdomsvård. Men HD ansåg inte att brottets art var tillräckligt starkt skäl och ändrade påföljden till villkorlig dom med samhällstjänst. Det är möjligt att detta avgörande ledde till att färre ungdomar fick påföljden sluten ungdomsvård på grund av brottets art, vilket i sin tur påverkade utvecklingen av sluten ungdomsvård.

För att avgörandet från HD ska ha påverkat utvecklingen bör det innan dess ha varit relativt vanligt att domstolar dömde till sluten ungdomsvård på grund av brottets art. Men huvudprincipen för påföljdsval är brottets straffvärde (Prop. 1987/88:120). Dessutom hade HD redan innan slagit fast att brottets art inte behöver vara tillräckligt för att döma 15–17-åringar till frihetsberövande påföljd (NJA 1999 s. 561). Detta talar emot att domen 2005 påverkat utvecklingen av sluten ungdomsvård.

⁷ Rättspraxis innebär domstolsavgöranden som är vägledande för framtida fall. I brottmål är det främst Högsta Domstolens (HD) avgöranden som är vägledande.

Några andra avgöranden från HD med potentiell betydelse för nedgången i slutna ungdomsvård hittades inte. Det innebär att nedgången i slutna ungdomsvård troligen inte beror på ändrad rättspraxis.

Kommunernas kapacitet till ungdomstjänst

Anledningen till att överlämnandepåföljden delvis verkade ersätta slutna ungdomsvård 2004–2006 kan vara att ungdomstjänst oftare kunde ingå i påföljden. För att dömas till överlämnandepåföljden skulle åtgärderna stå i proportion till bland annat brottets straffvärde. Om åtgärderna i vårdplanen inte var tillräckligt ingripande i förhållande till straffvärdet kunde ungdomstjänst bli tilläggsåtgärd. Men före 2007 var det inte obligatoriskt för kommuner att ha rutiner för att ordna ungdomstjänst. Bara hälften av kommunerna kunde ordna ungdomstjänst år 2001 (Brå 2002). Om kommunernas kapacitet att ordna ungdomstjänst förbättrades kan detta ligga bakom att fler ungdomar dömdes till överlämnandepåföljden i stället för slutna ungdomsvård 2004–2006. Att ungdomstjänst oftare ingick i överlämnandepåföljden tyder på att så kan ha varit fallet. År 2004 ingick ungdomstjänst i 33 procent av alla domar till överlämnandepåföljden för de vanligaste brotten inom slutna ungdomsvård. År 2006 hade denna andel ökat till 56 procent.

Institutionsplacering via LVU och SoL

Vid de särskilda ungdomshem där slutna ungdomsvård verkställs kan ungdomar även placeras enligt LVU och SoL. Dessa placeringar baseras främst på att det finns ett vårdbehov, som bland annat kan grundas på problem med kriminalitet eller missbruk, men kan även bero på problem i hemmet. Ungdomar kan i vissa fall placeras på särskilt ungdomshem via LVU och SoL i stället för påföljden slutna ungdomsvård. Men förändrad tendens till detta ligger förmodligen inte bakom att slutna ungdomsvård minskade.

Slutna ungdomsvård kan ersättas av institutionsvård enligt LVU och SoL på två sätt:

- åtalsunderlåtelse med grund i vård eller annan åtgärd för unga (enligt 9 och 17 § LUL).
- ungdomsvård med placering på särskilt ungdomshem enligt LVU eller SoL.

Vård enligt LVU eller SoL kan ligga till grund för åtalsunderlåtelse om denna vård anses lämpligast (9 och 17 § LUL). Slutna ungdomsvård skulle därför kunna ersättas av åtalsunderlåtelse för ungdomar som vårdas enligt LVU eller SoL. De brott som förekommer oftast i domar till slutna ungdomsvård leder dock sällan till åtalsunderlåtelse.⁸ Därför är det inte rimligt att detta påverkat utvecklingen av slutna ungdomsvård.

Ungdomsvård går ut på åtgärder eller vård enligt LVU eller SoL. Om socialtjänsten oftare föreslog institutionsvård skulle det ha kunnat leda till att fler dömdes till ungdomsvård i stället för slutna ungdomsvård. Domstolen ska nämligen ta hänsyn till om socialtjänstens planerade åtgärder är tillräckligt ingripande i förhållande till brottsligheten, och institutionsvård är den mest ingripande åtgärden de kan föreslå (32 kap. 1 § BrB).

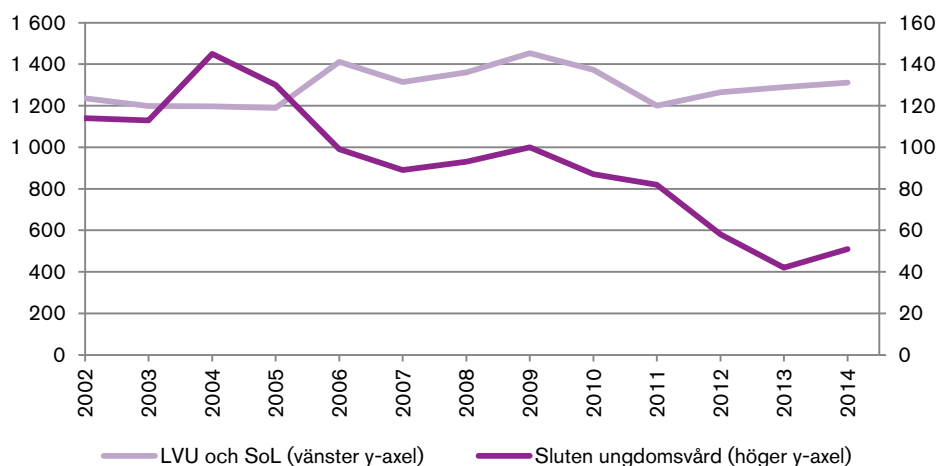
Antalet dömda till överlämnandepåföljden (i dag ungdomsvård/-tjänst) ökade samtidigt som slutna ungdomsvård minskade 2004–2006 (se s. 13–14). Det är därför möjligt att en del av nedgången i slutna ungdomsvård beror på att ungdomar i stället dömdes till överlämnandepåföljden med placering på särskilt ungdomshem som en del av vårdplanen. Det finns dock ingen tillgänglig statistik över hur ofta institutionsplacering ingick i vårdplanen för överlämnandepåföljden. För att ta fram denna statistik skulle vårdplaner behöva samlas in och granskas, vilket inte var möjligt inom ramen för denna kortanalys.

Utvecklingen av antalet ungdomar intagna på särskilt ungdomshem enligt LVU och SoL

⁸ Mellan 1999 och 2013 ledde totalt 53 lagföringar till åtalsunderlåtelse på grund av 9 eller 17 § LUL för brotten rån (inkl. grovt), grov misshandel, sexualbrott (exkl. sexuellt ofredande), mord eller dråp. Sexuellt ofredande exkluderades för att det är vanligt bland åtalsunderlåtelsefallen, men i princip aldrig är huvudbrott i domar till slutna ungdomsvård.

skulle dock kunna indikera om slutna ungdomsvård kan ha ersatts av annan institutionsplacering. Denna utveckling verkar inte hänga samman med utvecklingen av slutna ungdomsvård (se figur 11). Visserligen ökade antalet intagningar enligt LVU och SoL tydligt år 2006, men år 2011 återgick de till ungefär samma nivå igen.

Figur 11. Antal intagningar på särskilt ungdomshem enligt LVU och SoL jämfört med antalet domar till slutna ungdomsvård.

Antalet intagningar på särskilda ungdomshem enligt LVU och SoL är dock mer än tio gånger så många som antalet domar till slutna ungdomsvård. Dessa placeringar skulle därför kunna ersätta en del av den slutna ungdomsvården utan att göra något avtryck på det totala antalet LVU- och SoL-placeringar. Samtidigt har möjligheten att döma till ungdomsvård med placering på särskilt ungdomshem funnits sedan slutna ungdomsvård infördes. Det verkar inte heller ha skett någon lag- eller praxisändring som bör ha lett till ökad benägenhet att placera ungdomar på institution (SiS 2014).

Sammanfattningsvis talar tillgänglig information emot att slutna ungdomsvård skulle ha ersatts av vård på särskilt ungdomshem enligt LVU eller SoL. Men för att vara säkra på detta skulle ny information behöva samlas in inom ramen för en mer omfattande undersökning.

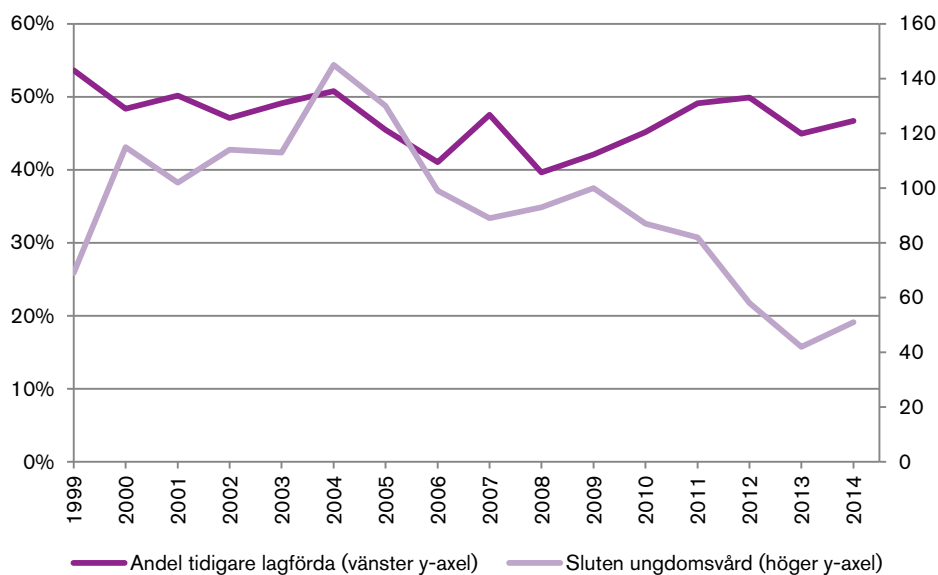
Tidigare belastning bland dömda ungdomar

Om den aktuella brottsligheten rör sig om återfall kan det vara skäl att döma 15–17-åringar till frihetsberövande påföljd (30 kap. 4 § 2 st. BrB). Om lagföringar av ungdomar mer sällan handlar om återfall i brott skulle det därför kunna leda till färre domar till slutna ungdomsvård. Nedgången i slutna ungdomsvård verkar dock inte kunna förklaras av detta.

Tidigare lagföringar förekommer i 46 procent av lagföringarna för de brott som är vanligast i domar till slutna ungdomsvård. I lagföringar för sådana brott var andelen tidigare lagförda relativt stabil 1999–2004 (se figur 12). Mellan 2005 och 2006 minskade andelen och låg sedan kvar på ungefär samma nivå fram till 2009 (med undantag för en tillfällig uppgång 2007). Därefter ökade andelen igen 2009–2011 och fortsatte på samma nivå året därefter. År 2013 minskade andelen åter något och fortsatte året efter på ungefär samma nivå.

Tidigare lagföringar verkar inte bidra med förklaringsvärde till utvecklingen av slutna ungdomsvård. När slutna ungdomsvård minskade 2009–2013 ökade andelen tidigare lagförda. Detta är tvärt emot vad som kan förväntas om tidigare belastning haft inverkan på utvecklingen av slutna ungdomsvård.

Figur 12. Andel tidigare lagförda i lagföringar av ungdomar i åldern 15–17 år för de vanligaste brotten i slutna ungdomsvård (rån, grov misshandel, sexualbrott, mord och dråp) jämfört med antalet domar till slutna ungdomsvård.

Den samlade brottslighetens straffvärde

Vid straffbestämning ska domstolen ta hänsyn till den samlade brottslighetens straffvärde (29 kap. 1 § BrB). Därför är det möjligt att de vanligaste huvudbrotten i domar till slutna ungdomsvård mer sällan leder till denna påföljd för att deras samlade straffvärde i genomsnitt blivit lägre. Så skulle exempelvis kunna vara fallet om dessa brottstyper innehåller mindre allvarliga gärningar än tidigare eller om lagföringarna innehåller färre eller lindrigare brott. Att analysera eventuell förändring i dessa faktorer skulle dock kräva granskning av domar och bearbetning av stora datamängder, vilket inte var möjligt inom ramen för den här kortanalysen.

Referenser

Brottsbalk (1962:700) (BrB).

Brottsförebyggande rådet, Brå (2002). *Vad händer med unga lagöverträdare? Om överlämnande till vård inom socialtjänsten.* Rapport 2002:19. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Ungdomsvård och ungdomstjänst – En utvärdering av 2007 års påföljdsreform för unga lagöverträdare.* Rapport 2011:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Brott bland ungdomar i årskurs nio – Resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995–2011.* Rapport 2013:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Lag (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL).

Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU).

Lag (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård (LSU).

NJA 1999 s. 561. *Påföljden för två flickor, av vilka den ena vid 16 års ålder gjort sig skyldig till mened och den andra vid 20 års ålder till anstiftan av meneden, har i betraktande av bl a omständigheterna vid brotten bestämts till villkorlig dom resp skyddstillsyn, i båda fallen i förening med samhällstjänst.*

NJA 2005 s. 690. *Synnerliga skäl har inte ansetts föreligga att döma en tilltalad, som vid gärningstillfällena var 17 år, till fängelse för grov misshandel och stöld.*

Prop. 1987/88:120. *Om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.).*

Prop. 1997/98:96. *Vissa reformer av påföljdssystemet.*

Prop. 2005/06:165. *Ingripanden mot unga lagöverträdare.*

Prop. 2014/15:25. *Tydligare reaktioner på ungas brottslighet.*

Statens institutionsstyrelse, SiS (2002). *Sluten ungdomsvård – Rättsliga reaktioner på de ungas brott före och efter införandet 1999*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.

Statens institutionsstyrelse, SiS (2014). *Tvångsvård ur ett juridiskt perspektiv*. Institutionsvård i fokus, nr 2. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.

Socialtjänstlag (2001:453) (SoL).

SOU 2004:122. *Ingripanden mot unga lagöverträdare*.

SOU 2012:34. *Nya påföljder*.

Bilaga

Statistik över personer lagförda för brott

Uppgifter om antalet domar till olika påföljder och antalet lagföringar för olika brott hämtades från Brås statistik över personer lagförda för brott. Där redovisas alla lagföringsbeslut, det vill säga fällande domar i tingsrätt, meddelade åtalsunderlåtelse och godkända strafförelägganden. Om flera personer fälls i samma dom redovisas varje person var för sig.

Flera brott kan ingå i samma lagföring. Statistik uppdelad efter brottstyp baseras därför på lagföringens huvudbrott. Det innebär att brottet med strängast straffskala väljs ut. Om mer än ett brott har strängast straffskala väljs ett av dem slumpmässigt ut som huvudbrott. Flera påföljder kan även ingå i samma dom. Därför redovisas den strängaste påföljden i domen som huvudpåföljd.

Statistiken över personer lagförda för brott baseras på uppgifter i lagföringsregistret. Kompletterande uttag av data genomfördes från lagföringsregistret för att ta fram

- påföljdsutvecklingen för domar mot ungdomar i åldern 15–17 med huvudbrotten rån (inkl. grovt), grov misshandel, sexualbrott, mord och dråp
- andelen lagförda ungdomar som tidigare lagförts.

Intagningar på särskilda ungdomshem via LVU och SoL

Antalet intagningar på särskilda ungdomshem via LVU eller SoL baserades på den årliga statistiken vid Statens institutionsstyrelse (SiS). År 2008 sammanställdes inte denna statistikpublicering och därför hämtades informationen i stället från SiS årsredovisning. Statistiken bygger på uppgifter i SiS klient- och institutionsadministrativa system (KIA).